

ФОРМИ МИРНИХ ЗІБРАНЬ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СТАТТІ 39 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

У статті зроблено спробу проаналізувати через призму положень ст. 39 Конституції України, вітчизняної та європейської судової практики, а також напрацювань вчених-правознавців усі можливі форми мирних зібрань. Автором виділено та визначено особливості таких форм мирних зібрань як: походи, процесії, музичні паради, вуличні святкування та вуличні театралізовані вистави, концерти, пікети, інфраструктурні елементи, інформаційних пунктів, зібрання політичних партій та союзів, блокування, захоплення об'єктів, смартмоби та флешмоби, костюмовані виступи, страйки працівників, спеціальні публічні заходи, зібрання під відкритим небом та зібрання у закритих приміщеннях.

Під час аналізу кожної з названих форм мирних зібрань, автором сформульовано умови за яких відповідні заходи підпадають під охорону та захист ст. 39 Конституції України. Окремо виділено умови (обставини), які виключають можливість відносити ті або інші публічні заходи до категорії мирних зібрань.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, зібрання, Конституція України, мирні зібрання, немирні зібрання.

**Мельник Роман
Сергійович,**

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри адміністративного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Проблематика мирних зібрань завжди була, є та, безумовно, буде актуальною як з теоретичного, так і практичного поглядів. І це зрозуміло, оскільки мирні зібрання є не лише критерієм, за яким визначають рівень демократії у країні, але і надзвичайно дієвим способом громадського контролю за інститутами публічної влади. У новітній історії України є наочні приклади, які свідчать, що «майдани» є ефективним механізмом реалізації та забезпечення суверенітету Українського народу, який на певних історичних етапах не лише може, але і має право визначати подальшу політичну, економічну та соціальну долю України, використовуючи для цього мирні зібрання як інструмент.

Проте мирні зібрання, якщо дивитися на них через призму права, вимагають свого підсилення. Наразі йдеться про добре відомий усім факт відсутності в Україні Закону, який би регулював питання реалізації приватними особами права, передбаченого ст. 39 Конституції України [1]. Блокування прийняття такого Закону за наявності чималої кількості його проєктів

[2; 3; 4 тощо], на наш погляд, пов'язано не лише з тим, що політичні сили – конкуренти – бачать у кожному з них загрозу для реалізації власної політичної стратегії та тактики, а влада не бажає зв'язувати себе в цьому питанні досконалими процедурами, але і з тим, що на доктринальному рівні інститут мирних зібрань усе ще залишається вивченим неналежним чином. Переконатися в цьому доволі легко. Досить зазирнути до бібліотечного каталогу, в якому у кращому разі знайдеться десяток видань, присвячених окремим аспектам названої проблематики [5; 6; 7]. Чого тоді можна очікувати від законопроектів, досконалість яких, зрозуміло, перебуває у прямій залежності від рівня доктринального вивчення цього інституту?

З огляду на це, у межах цієї статті ми плануємо зосередити увагу на аналізі всіх можливих форм мирних зібрань, що є фактично першим кроком у напрямку розробки досконалого Закону України про мирні зібрання. Форми мирних зібрань, на наш погляд, є базовою категорією для такого Закону, оскільки вони поміж іншим будуть визначати обсяг його юридичного регулювання.

Стаття 39 Конституції України надає право приватним особам самостійно приймати рішення щодо форми проведення мирного зібрання. В Основному Законі названо декілька можливих форм мирних зібрань – збори, мітинги, походи і демонстрації. Однак зазначений перелік не можна вважати вичерпним. На наш погляд, він дає лише загальні орієнтири в цій сфері, якими можуть ке-

руватися приватні особи під час прийняття рішення про вибір форми проведення мирного зібрання. Право самостійного вибору змісту та форми проведення мирного зібрання є виявом лібералізму, незалежності та дієздатності громадян [8].

З розвитком суспільства, а також засобів комунікації, які використовуються його членами для задоволення власних соціальних потреб, стає зрозумілим, що форми мирних зібрань мають тенденцію до свого розширення. Таким чином, на думку європейських авторів, нині поряд із такими традиційними формами мирних зібрань, як збори, демонстрації, походи, прийнятними є й інші, зокрема пікети, сидячі демонстрації, мовчазні марші, «людські ланцюжки», вело- та мотопробіги, а також специфічні музичні чи театралізовані вистави. Навіть захоплення та політично вмотивовані акції протесту можуть в окремих випадках розглядатися як акції, які перебувають під захистом права на мирні зібрання, оскільки останні використовуються з метою міжособистісної комунікації з питань, що мають публічне значення та характер [9, с. 101–102]. Разом із цим це не означає, що приватні особи під приводом реалізації права на мирне зібрання можуть порушувати засади демократичної та правової держави, не дотримуватися норм Конституції та законів. Гарантоване Конституцією України право на мирне зібрання закінчується там, де починається перешкоджання або застосування сили, яка може завдати шкоди правам та охоронюваним законом інтересам третіх осіб.

Хо́да (noxid)

Під ходою слід розуміти зібрання, що переміщується під відкритим небом. У зв'язку з цим ходу варто розцінювати як спеціальний вид мирного зібрання, оскільки під час їх організації та проведення, порівняно зі «статичними зібраннями», мають бути виконані (дотримані) додаткові вимоги (наприклад, узгодження з відповідним компетентним суб'єктом маршруту руху, обмеження руху транспорту тощо). У разі якщо похід закінчується зібранням у певному місці, то він відповідно перетворюється у статичне зібрання. Так само відповідно і статичні зібрання можуть бути перетворені в ходу в її найрізноманітніших формах (мовчазні марші, факельні процесії, автомобільні колони тощо).

Процесії

Автомобільні, мото- та велопродесії, а також процесії суден є спеціальною формою ходи, що може бути використана в певних випадках для найбільш ефектного привернення уваги громадськості та держави до певних питань чи проблем, які турбують громадськість. Можливість проведення таких процесій гарантується Конституцією України, яка не обмежує приватних осіб у місці проведення мирного зібрання. Проте, зрозуміло, у цьому плані можливим є встановлення і певних обмежень, які можуть бути запроваджені або законом, або введені на підставі закону рішенням суду. В останньому випадку йдеться зокрема про такі ситуації, коли проведення процесії (зібрання) у певному місці може завдати шкоди громадській безпеці або

призвести до виникнення загрози життю та здоров'ю третіх осіб (колізія основоположних прав). Як приклад такого «небезпечного» місця може бути, наприклад, автомобільна магістраль міждержавного значення. Проте в будь-якому разі компетентний орган, вирішуючи питання про дозвіл/заборону проведення мирного зібрання на такій магістралі, не повинен ставати на позицію, що проведення зібрання має бути заборонено на такому місці в безальтернативному порядку. Держава, будучи гарантом прав людини і громадянина, бере на себе зобов'язання сприяти реалізації насамперед основоположних прав приватних осіб, а тому рішення про дозвіл на проведення зібрання на автомобільній магістралі має бути прийнято з урахуванням об'єктивного, всебічного та виваженого вивчення ситуації. Наприклад, у ситуації, коли проведення зібрання на автомобільній магістралі є найкращим засобом привернення уваги громадськості чи держави до певної проблеми, яка вимагає свого термінового вирішення, а ті негативні наслідки, які виникають при цьому для третіх осіб, є соціально адекватними, то держава не повинна його забороняти. Водночас у ситуаціях, коли організатори свідомо бажають настання несприятливих наслідків для третіх осіб (скажімо, у разі, коли зібрання проводиться на магістралі в час-пік), то це відповідно дає право компетентним органам держави не лише на заборону проведення такого зібрання, але і на вжиття заходів до його примусового розпуску, оскільки цілеспрямоване та навмисне завдання шкоди правам та

інтересам третіх осіб не може бути покладено в основу реалізації права на мирне зібрання.

Музичні паради (фестивали)

Значного поширення останнім часом отримали музичні паради, які характеризуються як форма прояву молодіжної культури та її персонального самовираження [10, с. 136]. При цьому виникає питання: чи можуть подібні заходи, в яких бере участь велика кількість людей, перебувати під охороною права на мирне зібрання, чи ж їх слід класифікувати виключно як комерційний захід, проведення якого гарантують уже інші статті Конституції України, зокрема та, що гарантує свободу підприємницької чи творчої діяльності.

Характеризуючи музичні паради (фестивали), слід виходити з того, що вони хоча і мають у своїй основі комунікативну мету, яка є важливим елементом права на мирні зібрання, проте не спрямовані на поширення певної ідеї або позиції в суспільстві чи державі, а тому не можуть перебувати під охороною конституційного права на мирні зібрання. Однак ситуація принципово змінюється в тому разі, коли музика, танці чи інші подібні заходи, які проводяться в межах музичного параду, є засобом пропаганди певної соціальної позиції чи ідеї. При цьому пропагандистська мета має бути основною, а не побічною. За таких умов музичні паради (фестивали) слід визнати однією з можливих форм мирного зібрання.

Таку позицію було зокрема покладено в основу рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини, в якому було визнано, що «паради ко-

ханья» (Loveparade), які проводяться в Німеччині на підтримку прав представників сексуальних меншин, а також гей-паради (Christopher Street Day) є формою впливу організаторів та їх учасників на формування громадської думки у сфері однакового та рівного ставлення до гомосексуалістів, бісексуалів, лесбіянок і трансвеститів. Крім цього було наголошено, що форма такого впливу (музика, танці, процесії тощо) не може змінити їх сутності та перешкодити визнанню останніх різновидом мирного зібрання, яке перебуває під охороною конституції [11].

Вуличні святкування та вуличні театралізовані вистави

Однією з можливих форм мирних зібрань, яка відповідно також буде перебувати під охороною Конституції України, є вуличні святкування та вуличні театралізовані вистави. Це пов'язано з тим, що Основний Закон гарантує будь-які форми міжособистісної комунікації, зокрема й ті, у межах яких спілкування здійснюється через візуальне сприйняття певних фактів чи подій. Зрозуміло, що викладене стосується далеко не всіх святкувань і вистав, які у переважній більшості мають культурне підґрунтя або спрямовані на розважання приватних осіб. Проте ті святкування та театралізовані вистави, які несуть у собі завдання донести до приватних осіб певну ідею або покликані сприяти формуванню певної громадянської позиції, безумовно, мають бути віднесені до категорії мирних зібрань.

У разі організації та проведення театралізованих вистав з політичним

підтекстом можна вести мову про конкуренцію декількох конституційних положень, кожне з яких гарантує приватним особам право представляти громадськості свою позицію. Так, з одного боку, йдеться про право на мирні зібрання, а з іншого – про право на свободу творчої діяльності (ст. 54 Конституції України). Таким чином, під час проведення названих заходів зацікавлені особи можуть посилатися одночасно на дві статті Конституції України, що, безумовно, лише підсилює їх правову позицію, покладаючи зрештою на державу зобов'язання щодо сприяння забезпечення реалізації зазначених прав.

Концерт

Тісно пов'язаними з вуличними святкуваннями та театралізованими виставами є концерти. Зрозуміло, що концерти, які повністю зосереджені на розважанні приватних осіб, не можуть претендувати на охорону з боку ст. 39 Конституції України. Їм поряд з іншим не властива така характерна ознака мирного зібрання, як колективне висловлення певної думки чи громадянської позиції. Водночас принципово інакше мають бути оцінені такі заходи, зокрема рок-концерти, організовані з метою боротьби проти порушень особистісних або/та політичних прав людини і громадянина. Приватні особи беруть у них участь насамперед не через свої музичні уподобання, а внаслідок готовності та бажання висловити свою підтримку гаслам (закликам), які формуються музикантами, та відповідно вступити з ними у вербальну або невербальну комунікацію, спрямовану на формування спільної со-

ціальної, громадської або політичної позиції [9, с. 185].

Зрозуміло, що у певних випадках розмежування між звичайним концертом і «концертом – масовим зібранням» може бути доволі складним. У подібних випадках, на думку європейських учених, слід виходити з принципу «усі сумніви тлумачаться на користь звинуваченого», тобто виходити з того, що концерт є однією з форм масового зібрання [9, с. 108].

Подібним чином мають бути оцінені також і ті концерти, що спрямовані на поширення в суспільстві екстремістських (нацистських, расистських тощо) настроїв чи позицій. З огляду на те, що подібні заходи доволі часто пов'язані з порушенням заборон, установлених кримінальним законодавством, а також можуть завдати шкоди національній безпеці та громадському порядку чи викликати порушення прав і свобод інших людей, вони мають бути заборонені саме з посиланням на ч. 2 ст. 39 Конституції України. У такому разі організатори таких концертів не можуть апелювати до того, що їм гарантується право на свободу творчої діяльності чи підприємницької діяльності.

Однак із викладеного не можна зробити висновок, що будь-які концертні заходи, які несуть у собі елементи екстремістських заходів або позицій, мають бути заборонені в безальтернативному порядку. У цій сфері, як і в будь-якій іншій, мають бути зважені всі обставини, які супроводжують намір проведення подібних концертів. У разі, коли йдеться про висловлення позиції певної групи людей, яке не супроводжується

закликами до порушення громадського порядку, прав і свобод інших людей тощо, а у компетентних органів немає достовірної інформації про те, що такі порушення плануються, то такі концерти, безумовно, підпадають під охоронну дію ст. 39 Конституції України.

Пікет

Окремим різновидом мирного зібрання, який охороняється ст. 39 Конституції України, є пікет, зокрема і в тому разі, коли він не пов'язаний з вербальним спілкуванням між його учасниками. Такі акції можуть супроводжуватися різноманітними «допоміжними» діями у вигляді встановлених наметів, палаток, інформаційних стендів тощо та тривати доволі довго. Водночас зрозуміло, що під час їх проведення має бути дотримано права та свободи інших осіб.

Інфраструктурні елементи

Доволі суперечливим є питання, чи підпадають під охорону Конституції інфраструктурні об'єкти, які встановлюються під час мирних зібрань (туалети, місця для відпочинку та прийому їжі, інформаційні стенди, трибуни для виступів тощо). Іншими словами, чи поширюються на них положення нормативних актів, які регулюють порядок організації та проведення мирних зібрань? Це питання набуває особливого значення під час багатоденних мирних зібрань.

Відповідаючи на нього, слід виходити з того, що гарантоване Конституцією положення про свободу вибору форм і видів мирних зібрань однаково поширюється і на всі інші заходи, які покликані забезпечити належне проведення мирного зібрання.

Таким чином, без додаткових дозволів можуть бути встановлені будь-які інфраструктурні об'єкти, які є необхідним елементом мирного зібрання і слугують меті забезпечення демократичного формулювання та вираження громадської думки. Водночас організатори мирного зібрання мають отримати від компетентного органу дозвіл на встановлення об'єктів інфраструктури, які безпосереднім чином не пов'язані з організацією та проведенням такого зібрання (наприклад, палаток для комерційної торгівлі суверенною продукцією).

Інформаційні пункти

В юридичній науці та судовій практиці доволі неоднозначно кваліфікуються дії, пов'язані зі встановленням інформаційних пунктів, які покликані сприяти поширенню брошур, листівок, флаєрів серед громадян. Як правило, такі дії (заходи) не повинні визнаватися мирним зібранням, оскільки в таких випадках відбуваються спеціально організовані заходи, спрямовані на поширення певної політичної або громадської ініціативи (позиції). Такі заходи не є мирним зібранням навіть у тому разі, коли навколо інформаційного пункту відбудеться тимчасове скупчення людей, оскільки останні не пов'язані спільною ідеологією (позицією), що є обов'язковою ознакою мирного зібрання. Зазначена думка знайшла підтвердження в рішенні Федерального адміністративного суду Німеччини, який установив, що організація інформаційного пункту не може перебувати під захистом гарантованого конституцією права на мирні зібрання. На думку суду, це стосується

також і випадків організації інформаційних пунктів, покликаних поширювати інформацію політичного характеру. Такі інформаційні пункти націлені на індивідуальну комунікацію з громадянами, які випадково перебувають поблизу перших і відповідно не переслідують мету організації комунікації між громадянами, об'єднаними однією позицією. Таким чином, приватні особи, які тимчасово збираються навколо або поблизу інформаційних пунктів, не мають внутрішнього зв'язку між собою, який, будучи необхідним елементом мирного зібрання, дозволяє характеризувати осіб, які зібралися разом, як спільноту. Особи, які збираються навколо інформаційних пунктів, з огляду на викладене утворюють не зібрання, а скупчення [12].

Іншу оцінку (характеристику) можуть отримати лише ті інформаційні пункти, які є структурним елементом організованого мирного зібрання (інфраструктурне утворення), або ті, що мають на меті залучення сторонніх осіб до спільного формулювання та висловлення певної публічної позиції (думки). В останньому разі йтиметься про мирне зібрання в розумінні ст. 39 Конституції, оскільки такий захід буде містити в собі інформаційно-комунікаційний елемент [12].

Зібрання політичних партій та союзів

Під визначення мирного зібрання підпадають також заплановані і незаплановані зустрічі членів політичної партії, профспілки чи іншого об'єднання, які спрямовані зазвичай на посилення певної позиції (думки, концепції) за рахунок її підтримки ін-

шими особами (членами). Висновок про можливість віднесення таких зустрічей (засідань, з'їздів тощо) до категорії мирного зібрання, яке охороняється Конституцією України, пов'язується зокрема з тим, що такі заходи відповідають усім ознакам мирного зібрання. Водночас спірним є питання про те, чи є зібрання членів певного об'єднання публічним. Можливо, його варто характеризувати як непублічне? Відповідь на це питання є принциповою, оскільки часто визначений законодавством порядок проведення мирних зібрань поширюється виключно на публічні зібрання. Крім цього визнання зібрання публічним робить можливою присутність на ньому працівників міліції та представників засобів масової інформації.

В європейській літературі набула поширення думка, що публічним є будь-яке зібрання членів політичної партії, профспілки чи іншого об'єднання в тому разі, коли в ньому може брати участь будь-яка приватна особа. І навпаки – ті зібрання, до участі в яких запрошені лише окремі особи за індивідуальними запрошеннями, характеризуються як непублічні [13, с. 89].

Зазначена позиція знайшла відображення й у низці рішень судів Німеччини. Так, Вищий адміністративний суд федеральної землі Баєрн зазначив, що зібрання членів політичної партії буде вважатися публічним у тому разі, коли коло його учасників не обмежується чітко визначеними особами, що робить можливою участь у ньому будь-якої особи незалежно від того, чи було або не було видано їй запрошення на участь у такому зібранні

[14]. Подібне рішення прийняв також і Вищий адміністративний суд федеральної землі Тюрінгія. Суд наголосив на тому, що визначення зібрання публічним здійснюється з огляду на те, бере в ньому участь обмежене чи необмежене коло осіб. Запрошення до участі в зібранні лише чітко визначених осіб робить його непублічним. Таким чином, зібрання членів політичної партії або профспілки є непублічним зібранням. У тому ж разі, якщо організатор зібрання не впевнений у тому, що тут будуть брати участь виключно запрошені особи, таке зібрання має бути визнано публічним. Публічними мають бути визнані також і ті зібрання, запрошення до участі в яких вільно поширюються або копіюються [15].

Блокування

Блокування з огляду на його високий рівень конфліктності має бути визначено особливою формою соціальної активності громадян. Проте в такому разі може йтися про мирне зібрання демократичної природи, яке перебуває під охороною Конституції України, лише тоді, коли учасники блокування своїми діями (бездіяльністю) не перетнули межу пасивного опору. Якщо, навпаки, блокування з самого початку спрямовується на вчинення протиправних (насильницьких) дій щодо інших осіб або їх майна, то зазначена акція не може характеризуватися як мирне зібрання [16, с. 35]. Захисна дія Конституції України закінчується там, де замість комунікативних заходів починаються насильницькі дії. Хоча право мирних зібрань і передбачає свободу вибору форм, місць, обсягу відповідних за-

ходів, а також неминуче виникнення відповідних перешкод для третіх осіб, акції подібного роду відповідатимуть Конституції в разі, якщо вони будуть соціально адекватним наслідком відповідних подій.

Зазначена передумова відсутня, коли виникнення перешкод для третіх осіб буде безпосередньою метою організаторів блокування, які таким чином (через створення додаткових перешкод для руху транспортних засобів, зупинення функціонування органу влади тощо) намагатимуться підсилити увагу до цих заходів з боку громадськості чи держави. У цьому разі можна вести мову про те, що треті особи таким чином піддаються неправомірному психічному впливу з боку учасників блокування, спрямованому на їх примушення до певних дій або утримання від них. Подібні заходи в окремих випадках розцінюються як немирне зібрання.

Наприклад, про немирне зібрання, на думку деяких вчених, йдеться у тому разі, коли його учасники перешкоджають третім особам у доступі до певних споруд шляхом блокування доріг або їх оточення [17, с. 117]. Подібну позицію підтримали також і австрійські судді, які як немирні розглядають ті зібрання, учасники яких перешкоджають третім особам у доступі на належні їм земельні ділянки [18]. Натомість Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях зайняв іншу позицію, зазначивши, що блокування входу до приміщення суду [19] або блокування автостради [20, с. 291–303] не дає підстав для того, щоб визнати відповідне зібрання немирним.

Коментуючи останні згадані судові рішення, Стефан Ріпке, на наш погляд, робить доволі важливий висновок про те, що Європейський суд з прав людини, ухвалюючи рішення про мирний характер зібрань, виходив з того, що для реалізації цього права необхідний певний простір, користування яким неминуче викличе ускладнення для третіх осіб (неможливість проїхати вулицею чи площею тощо). Таким чином, для того, щоб зробити висновок про немирний характер блокування, недостатньою є наявність лише психічного примусу, пов'язаного з примушенням третіх осіб до некористування певними об'єктами чи територією, оскільки в такому разі особи можуть бути позбавлені можливості усного висловлення своєї позиції (думки) та переконання в ній інших осіб. Проте досягнення цієї мети не може супроводжуватися іншими засобами, окрім словесних аргументів. Відповідно у разі, коли учасники блокування намагаються переконати інших осіб у своїй позиції шляхом навмисного застосування примусових засобів (фізичне недопущення до приміщення, побудова «барикад», приковування себе наручниками до нерухомих об'єктів тощо), такий захід може бути визнано немирним. У цьому разі можна вести мову про зловживання правом на мирне зібрання. «У разі якщо зібрання націлене переважно на те, щоб порушувати публічні інтереси або права та свободи третіх осіб чи завдавати тривалі перешкоди іншим особам у реалізації належних їм прав, наявне зловживання відповідною свободою, яке перетво-

рює такий захід на немирне зібрання» [21, с. 205].

Однак варто звернути увагу на той факт, що у ч. 2 ст. 39 Конституції України міститься положення, яке фактично забороняє проведення тих зібрань, які порушують права та свободи інших осіб. Можна припустити, що таким чином український законодавець продублював в Основному Законі положення ч. 2 ст. 11 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція) [22]. Відповідно необхідним є встановлення співвідношення наведеного конституційного положення зі сформульованою вище думкою про те, що мирні зібрання доволі часто можуть призводити до певного обмеження (порушення) прав і свобод третіх осіб.

Розв'язуючи наведену дилему, насамперед необхідно ще раз наголосити на тому, що проведення мирного зібрання у переважній більшості випадків неминуче буде суперечити правам і свободам третіх осіб. Водночас, пам'ятаючи про те, що мирне зібрання є обмеженим у часі заходом, допустимо говорити лише про тимчасове обмеження прав і свобод третіх осіб. З огляду на це стає зрозумілим, що неможливість (заборона) реалізації права на мирне зібрання не може засновуватися лише на самому факті порушення (обмеження) прав третіх осіб, оскільки без цього мирні зібрання практично не можуть бути проведені. Так, навіть пікетування, організоване невеликою групою осіб, може створити певні незручності для пішоходів, які будуть змушені змінювати свій маршрут руху через це.

Однак подібні порушення (обмеження) прав громадян не можуть призводити до автоматичного визнання зібрань немирними. У цьому плані можна погодитися з такою думкою Стефана Ріпке: очевидним є той факт, що ч. 2 ст. 11 Конвенції виходить з того, що відоме та домірне порушення згаданих у ній об'єктів правового захисту під час проведення мирного зібрання є можливим і допустимим. Проте це не заважає законодавцю в законодавчому порядку (законі) конкретизувати види порушень прав і свобод третіх осіб, які виключають проведення мирного зібрання [21, с. 206].

Захоплення об'єктів

Захоплення об'єктів можна розглядати як окремий вид блокування, в якому однак зазвичай бере участь обмежена кількість учасників. Захоплення об'єктів інфраструктури, приватних будинків, транспортних засобів, підприємств тощо доволі часто відбувається останнім часом. Показовим заходом подібного плану стало захоплення приміщення Київської міської ради учасниками Євромайдану, які намагалися таким чином привернути увагу громадськості та влади до тих проблем, які накопичилися в суспільстві.

У переважній більшості випадків зібрання, пов'язані із захопленням об'єктів, не можуть претендувати на захист з боку Конституції України, якщо вони спрямовані на перешкоджання виконання цими об'єктами їхніх функцій (наприклад, захоплення органів влади, спроба перебрати на себе їхні функції або недопущення службовців органу на робочі місця).

Найчастіше захоплення об'єктів супроводжується прихованими та раптовими, інколи насильницькими діями, які вчиняє обмежене коло осіб, що зрештою не дозволяє вести мову про публічний і мирний характер такої акції.

Однак акції протесту, спрямовані на тимчасове та демонстративне захоплення певних об'єктів, будівництво яких, наприклад, викликає великий громадський резонанс, можуть бути розцінені як допустима форма мирного зібрання. Мета такого «дозволеного» захоплення має полягати в демонстративному вираженні громадської позиції, критичного ставлення до певних дій чи рішень з боку третіх осіб або влади, приверненні уваги населення, зокрема за рахунок засобів масової інформації, до певної проблеми.

Смартмоб та флешмоб

Сучасними формами соціальної комунікації є смартмоби та флешмоби. Вони плануються та організуються за допомогою сучасних засобів комунікації (Інтернет, смс, мобільні телефони тощо). Їх особливість полягає в тому, що учасники акції найчастіше не знайомі один з одним.

Смартмоб уперше визначив Говард Рейнгольд у книзі «Розумний натовп: нова соціальна революція» як форму соціальної організації, що самоструктурується за допомогою ефективного використання високих технологій [23]. Смартмоби на сьогодні проводяться в багатьох країнах світу, зокрема і в Україні.

Смартмоби переважно мають суспільно-політичний характер, маючи

за мету залучити приватних осіб до розв'язання соціально важливих питань чи проблем. Так, у Філіппінах 2001 року група людей, організована за допомогою текстових повідомлень, зібралася біля церкви EDSA Shrine, щоб протестувати проти корупції президента Джозефа Естради. Невдовзі після цієї акції президент пішов у відставку.

Таким чином, смартомоби можуть підпадати під ознаки мирного зібрання в розумінні як Конвенції, так і Конституції України.

На відміну від смартомобів флешмоби у своїй переважній більшості є безглуздими, розглядаються як розвага та мають метою лише викликати зацікавленість громадськості. Наприклад, в одному з торгівельно-розважальних комплексів Києва взимку 2013 р. велика група молодих людей спонтанно почала співати колядки. Захід тривав п'ять хвилин, після чого його учасники розійшлися.

Учасниками цього руху вироблено певні правила, яких мають дотримуватися під час проведення таких акцій. Так, зокрема не дозволяється порушувати громадський порядок, залишати після себе сміття, спілкуватися наживо один з одним до, під час та після проведення акції, не робити нічого для будь-якої групи людей тощо. Ураховуючи викладене, флешмоби не можуть визнаватися формою мирного зібрання.

Костюмовані виступи

Останніми роками, особливо напередодні та під час проведення важливих міждержавних заходів (саміт керівників країн та урядів країн Великої Вісімки, Всесвітній економічний

форум тощо), почала спостерігатися тенденція, пов'язана з організацією та проведенням костюмованих виступів представників громадськості, які таким чином висловлюються проти певних соціально-економічних і політичних процесів як в окремій країні, так і у світі. Найбільш активним і відомим організатором таких заходів є Clandestine Insurgent Rebel Clown Army (таємна повстанська армія клоунів), активісти якої використовують прийоми клоунади і виступають без застосування насилля проти корпоративної глобалізації, воєн та інших антисоціальних процесів, які відбуваються у світі, що дозволяє вести мову про розвиток нових форм висловлювання громадської позиції. Доволі часто учасники таких виступів мають при собі іграшкову зброю, зокрема водяні пістолети, за допомогою яких «нападають» на представників поліції. Подібні заходи в цілому підпадають під охорону Конвенції та Конституції України і відповідно мають бути схарактеризовані як мирні зібрання.

Страйк працівників

У частині 1 статті 11 Конвенції зазначається, що «кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів». Подібні положення зафіксовано й у ч. 3 ст. 36 Конституції України. Таким чином, можна дійти висновку, що спеціальною формою участі приватних осіб у формуванні та висловлюванні громадської позиції є страйки працівників, зокрема і попереджувальні страйки, які організуються переважно профспілками.

Розглядаючи страйки через призму права мирних зібрань, необхідно зробити висновок, що вони в принципі не підпадають під категорію мирних зібрань. Це пов'язано з тим, що під час їх проведення не відбувається формулювання публічної (громадської) позиції. Страйки спрямовуються переважно проти роботодавців і мають у своєму підґрунті вимогу щодо покращення умов праці. Проте юридична природа страйку може змінитися, якщо його учасники залучать громадськість і будуть апелювати вже до її представників щодо необхідності зміни умов праці. У разі якщо страйк працівників трансформується в демонстрацію, пікет тощо, то такий захід повною мірою відповідатиме визначенню мирного зібрання.

Спеціальні публічні заходи

Різноманітні публічні заходи, як-то громадські розважальні заходи, спортивні змагання, весільні процесії, народні свята, похорони, релігійні обряди і церемонії за своїми зовнішніми характеристиками підпадають під категорію мирного зібрання. Водночас судова практика, а також представники юридичної наукової спільноти чітко наголошують на тому, що подібні заходи мають бути виведені з-під дії законодавства про мирні зібрання, оскільки вони не пов'язані зі спільною участю їх учасників у формуванні (формулюванні) публічної (громадської) позиції [7, с. 32–33]. З огляду на це на учасників таких заходів поширюються вимоги загального законодавства щодо поведінки в громадських місцях. Проте дещо більші юридичні гарантії, спрямовані на забезпечення організації та прове-

дення подібних заходів, мають представники релігійних культів, які перебувають під охороною одночасно ч. 1 ст. 35 Конституції України, де зазначено, що «кожен має право на свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність», та ч. 1 ст. 39.

Зібрання під відкритим небом і зібрання в закритих приміщеннях

Незважаючи на те, що Конвенція та Конституція України не розрізняють зібрання під відкритим небом і зібрання в закритих приміщеннях, судова практика, а також представники юридичної науки виходять з того, що ці види зібрань слід розмежовувати. Потреба такого розмежування випливає з того, що зібрання під відкритим небом і зібрання в закритому приміщенні можуть потребувати різного ступеня захисту. З одного боку, зібрання в закритому приміщенні зазвичай не вимагають від органів влади здійснення щодо нього позитивних зобов'язань, спрямованих на гарантування його безперешкодного проведення. А з іншого боку, «зібрання під відкритим небом мають бути відмежовані від зібрань у закритих приміщеннях не тому, що учасники першого з названих видів можуть потрапити під дощ, а тому, що комунікація зібрання під відкритим небом із зовнішнім світом несе більшу небезпеку та непередбачуваність» [24, с. 30].

З огляду на викладене встановлені законодавством вимоги щодо організації та проведення мирних зібрань

мають стосуватися лише зібрань під відкритим небом. Зібрання в закритому приміщенні мають проводитися без повідомлення влади про заплановані заходи.

Для розмежування названих вище зібрань вирішальним є той факт, чи мають його учасники можливість вільно спілкуватися із «зовнішнім світом». Про зібрання в закритому приміщенні можна говорити в тих випадках, коли його учасники перебувають у закритому зі всіх боків місці. Наявність або відсутність покрівлі у цьому випадку не відіграє принципової ролі.

З огляду на викладене можна зробити такі висновки:

- зібрання, яке відбувається під навісом, проте є відкритим звідусіль, є зібранням під відкритим небом;

- зібрання, яке відбувається на стадіоні, що має суцільний або частковий дах, з огляду на його обмеженість з усіх боків конструктивними елементами, є зібранням під відкритим небом;

- доволі спірним є тлумачення випадків, коли хід зібрання, що відбувається в закритому приміщенні, за допомогою гучномовців передається назовні. З цього приводу висловлюється декілька позицій: 1) зібрання, яке відбувається в приміщенні, є закритим. Зібрання, яке формується назовні, є зібранням під відкритим небом; 2) таке зібрання є зібранням під відкритим небом; 3) таке зібрання є зібранням у закритому приміщенні, оскільки особи, які перебувають зовні, не є його безпосередніми учасниками. Вони можуть організувати «власне» мирне зібрання. У цьому

разі слід буде вести мову вже про два зібрання, які відбуваються одночасно [24, с. 31].

Таким чином, роблячи загальний висновок з викладеного, зазначимо, що нині мирні зібрання можуть проводитися в найрізноманітніших формах. Проте визнання того чи іншого зібрання таким, що перебуває або не перебуває під захистом ст. 39 Конституції України, не може здійснюватися лише через аналіз зовнішніх форм його прояву. Як було показано вище, блокування певного об'єкта може бути визнано як мирним, так і немирним зібранням, що зрештою зобов'язує суб'єктів правозастосування перед прийняттям рішення про примусове припинення того чи іншого зібрання аналізувати заходи, що відбуваються, через призму їх мети, узгодження з демократичними засадами функціонування держави, порушення / непорушення прав інших осіб.

Список використаних джерел:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Про порядок організації і проведення мирних масових заходів та акцій в Україні: Проект закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khpg.org/ru/index.php?id=1040054457>.

3. Про порядок організації і проведення мирних заходів : Проект Закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=0918&skl=8.

4. Про свободу мирних зібрань : Проект Закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47751.

5. Валюшко І. В. Проблеми законодавчого регулювання свободи мирних зібрань громадян України / І. В. Валюшко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4(13). – С. 46–52.
6. Чемерис В. Свобода мирних зібрань в Україні: перспективи законодавчого регулювання / В. Чемерис // Громадянське суспільство. – 2008. – № 2(4). – С. 15–22.
7. Реалізація конституційного права на мирні зібрання в Україні: монографія / [Шевченко А. Є., Денісова М. М., Денісова О. С.]. – Донецьк: НОУЛІДЖ. Донец. від-ня, 2011. – 138 с.
8. Brokdorf-Beschluss des BVerfG. Beschluss des Ersten Senats vom 14. Mai 1985 [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv069315.html>.
9. Versammlungsrecht: das hoheitliche Eingriffshandeln im Versammlungsgeschehen / Hartmut Brenneisen. – 4. Aufl. – Hilden/Rhld.: VDP Verl. Dt. Polizeiliteratur, 2011.
10. Techno: Musik, Tanz und Drogen / [Brenneisen H., Martins M., Wilksen M.] // Deutsche Polizeiliteratur. 1. Aufl. 2004.
11. Beschlüsse des BVerfG vom 12. Juli 2001 – 1 BvQ 28/01, 1 BvQ 30/01 [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus: http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/qk20010712_1bvq002801.html.
12. Entscheidung des BVerwG zu einem Informationsstand zum Thema «Gegen die Militärintervention im Irak und anderswo» von 22.08.2007 // NVuZ. – 2007. – S. 1434.
13. Versammlung und Demonstration: Versammlungstechniken, Gesetztexte, Geschäftsordnungsregeln, öffentliche Rechte und Pflichten für Vereine, Gewerkschaften, Parteien / Gerhard Halberstadt. – 3., verb. Aufl., Sonderaufl., für die Bundeszentrale und die Landeszentralen für politische Bildung. – Bonn: Deitz, 1990.
14. Entscheidung von BayOLG von 25.11.1994 // NPA. – 891. – Blatt 3.
15. Entscheidung des OVG Weimar von 29.08.1997 // DÖV. – 1998. – S. 123.
16. Versammlungsgesetz: Gesetz über Versammlungen und Aufzüge / Dietel A., Gintzel K. und Kniesel M. – Heymanns, 2011.
17. Seidel G. Handbuch der Grund- und Menschenrechte auf staatlicher, europäischer und universeller Ebene. Eine vergleichende Darstellung der Grund- und Menschenrechte des deutschen Grundgesetzes, der Europäischen Menschenrechtskonvention von 1950 und des Internationalen Pakts über bürgerliche und politische Rechte von 1966 sowie der Entscheidungspraxis des Bundesverfassungsgerichts und der zuständigen Vertragsorgane. Baden-Baden, 1996.
18. Demmelbauer J., Hauer A. Grundriss des österreichischen Sicherheitsrechts: unter besonderer Berücksichtigung der Sicherheitsverwaltung. – Wien: MANZ'sche, 2002.
19. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Сергей Кузнецов против России» от 23.10.2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enot-mmde.sitetree.ru/european-court/map/single/477>.
20. Свобода собраний в постановлениях Европейского Суда по правам человека. – Воронеж: Артефакт, 2009. – 328 с.
21. Ripke S. Europäische Versammlungsfreiheit. Das Unionsgrundrecht der Versammlungsfreiheit im Grundrechtsschutzsystem aus Grundrechtecharta, EMRK und gemeinsamer Verfassungsüberlieferung. Mohr Siebeck Tübingen, 2012.
22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13, 32. – С. 270.
23. Смартмоб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org>.
24. Versammlungsrecht: Lehrbuch / Ralf Krueger. – Stuttgart [u.a.]: Booberg, 1994.

Мельник Р. С. Формы мирных собраний и их характеристика сквозь призму статьи 39 Конституции Украины.

В статье сделана попытка проанализировать сквозь призму положений ст. 39 Конституции Украины, отечественной и европейской судебной практики, а также наработок ученых-правоведов все возможные формы мирных собраний. Автором выделены и определены особенности таких форм мирных собраний как: походы, процессии, музыкальные парады, уличные празднования и уличные театрализованные представления, концерты, пикеты, инфраструктурные элементы, информационные пункты, собрания политических партий и союзов, блокирование, захваты объектов, смартмобы и флэшмобы, костюмированные выступления, забастовки работников, специальные публичные мероприятия, собрания под открытым небом и собрания в закрытых помещениях.

Во время анализа каждой из названных форм мирных собраний, автором сформулированы условия, при которых соответствующие мероприятия подпадают под охрану и защиту ст. 39 Конституции Украины. Отдельно выделены условия (обстоятельства), которые исключают возможность относить те или иные публичные мероприятия к категории мирных собраний.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, собрания, Конституция Украины, мирные собрания, немирные собрания.

Melnik R. S. The Forms of Peaceful Assemblies and their Characteristics through the Article 39 of the Ukrainian Constitution.

An attempt to analyze all the possible forms of peaceful assemblies is made in the article through the provisions of the article 30 of the Ukrainian Constitution, domestic and European case law as well as best practice of legal science. The author emphasizes and defines peculiarities of the following forms of peaceful assemblies: meetings, parades, musical festivals, street celebrations and street theatre performance, concerts, small protests, infrastructure elements, information rooms, political assemblies, blocking, acquisition by seizure of the objects, smart mobs and flash mobs, costume performances, strikes of employees, special public assemblies, open air assemblies and indoor assemblies.

While analyzing the mentioned forms of assemblies the author forms conditions when these events are protected by the Article 39 of the Ukrainian Constitution. Conditions (circumstances) which exclude the possibility to refer public events to the category of peaceful assemblies are emphasized.

Keywords: European Court of human rights, assemblies, Constitution of Ukraine, peaceful assemblies, unmerciful assemblies.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013